

ПРАВО НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-9.01>

ЗОРЯНА БАЙТАЛЮК

асистент кафедри теорії права та прав людини

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

z.baitaliuk@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0002-7055-3367

Анотація. Визначається, що свобода вираження політичних поглядів – це гарантована законом можливість вільно збирати та акумулювати інформацію про соціально-історичні умови розвитку конкретної політичної партії, політичного процесу, суспільства й держави і на цій основі формувати власну політичну позицію. З'ясовано, що до змісту свободи вираження політичних поглядів включено: право кожного на вільне визначення власної політичної позиції; право на нерозголошення своєї політичної позиції іншим особам; право на захист від приписування певної позиції на основі попередніх своїх висловлювань; право на вільне оприлюднення та поширення своїх політичних переконань через різні засоби вираження. До структури цього правового явища належать: безпосередня реалізація даного права; діяльність компетентних органів та посадових осіб щодо забезпечення реалізації цього права; діалог людей та держави в особі компетентних уповноважених органів щодо досягнення позитивних змін у певних політичних процесах або явищах, що виявляється у вираженні людьми своїх політичних поглядів, демонстрації сприйняття чи несприйняття політичних процесів, що відбуваються. Зроблено висновок, що свобода вираження політичних поглядів у комплексі з іншими основоположними правами та свободами дає змогу людству і кожній окремо взятій людині рухатись у правильному загальнодемократичному руслі; це основа демократії сучасного світу і показник цивілізованого розвитку держави та громадянського суспільства.

Ключові слова: свобода, права людини, демократія, демократичне суспільство, свобода вираження політичних поглядів, зміст і структура свободи вираження політичних поглядів.

RIGHTS TO FREEDOM OF EXPRESSION OF POLITICAL OPINIONS AS THE FUNDAMENTAL BASIS OF A DEMOCRATIC SOCIETY

UDC 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-9.01>

ZORYANA BAITALYUK

assistant of the Department of Theory of Law and Human Rights

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

z.baitaliuk@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0002-7055-3367

Abstract. It is determined that the freedom of expression of political views is a legally guaranteed opportunity to freely collect and accumulate information about the socio-historical conditions of the development of a specific political party, political process, society and state and, on this basis, to form one's own political position as a system of political views. It was found that the content of the freedom of expression of political views includes: the right of everyone to freely define their own political position; the right not to disclose one's political position to other persons; the right to protection against the attribution of a certain position on the basis of one's previous statements; the right to freely publicize and disseminate one's political beliefs through various means of expression. The structure of this legal phenomenon includes: direct implementation of this right; activities of competent bodies and officials to ensure the realization of this right; dialogue between people and the state in the person of competent authorized bodies regarding the achievement of positive changes

in certain political processes or phenomena, which is manifested in people's expression of their political views, demonstration of acceptance or non-acceptance of ongoing political processes. It was concluded that the freedom of expression of political views in combination with other fundamental rights and freedoms allows humanity and each individual person to move in the right general democratic direction; it is the basis of democracy in the modern world and an indicator of the civilized development of the state and civil society.

Key words: freedom, democracy, democratic society, freedom of expression of political views, content and structure of freedom of expression of political views.

Україна, будучи географічно центром Європи, є насправді європейською державою з європейськими цінностями, ідеалами та традиціями. Безумовно, після проголошення незалежності Україна взяла курс на побудову демократичної правової держави. Відповідно, верховенство права, ідеї справедливості, гуманізму та антропоцентризму стали пріоритетними завданнями нашої держави. У руслі міжнародних та європейських стандартів прав людини Конституція України закріпила фундаментальну формулу – «Людина – найбільша соціальна цінність», визначивши таким чином, що повага, охорона та забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. Серед таких цінностей велике значення має свобода вираження політичних поглядів, яка поряд з іншими природними правами та свободами людини закладає фундамент сучасного права. Така сентенція вже давно визначена на рівні як міжнародного, так і національного права. Однак, незважаючи на роль та значення цієї свободи, досі не визначено чітко її зміст, не зрозуміло, що, власне, потрібно розуміти під цим поняттям і які головні структурні компоненти включаються до нього. Це значно ускладнює захист цієї свободи. Такий стан речей зумовлює потребу у проведенні ґрунтовних наукових досліджень у цій площині.

Мета статті полягає у дослідженні права на свободу вираження політичних поглядів як фундаментальної основи демократичного суспільства та з'ясуванні сутності, змісту та структурних елементів даного права.

Феномен «свободи» завжди викликав науковий інтерес серед дослідників. Тому не викликає подиву велика кількість праць як у вітчизняній, так і зарубіжній юридичній літературі. Зокрема, серед вітчизняних учених можна виокремити доробки: М. Бліхара, Н. Виноградової, Х. Воробця, В. Гвоздева, О. Грищука, М. Каттемана, М. Кахнової, О. Коваленко, О. Мінченко, П. Рабіновича, В. Речицького, Т. Розової, В. Середюка, В. Серьогіна, Т. Слінько, Ю. Строгана, Е. Тітко, С. Шевчука, М. Швеця, Л. Ярмол тощо. Доволі ґрунтовно феномен свободи досліджений за кордоном у працях Е. Олтмана, Л. Біб'є, Дж. Вагнера, С. Гербера, М. Маковея, Ф. Хайека, Е. Хов'є, Ф. Шауера та низки інших. Також слід згадати про праці видатних мислителів, які у різні часи аналізували поняття «свобода», «рівність», «справедливість», закладаючи фундамент концепції свободи особистості, серед них: Т. Гоббс, І. Гегель, Р. Декарт, В. Джемс, А. Джошен, І. Кант, Д. Локк, Дж. С. Мілль тощо. Водночас щодо досліджень саме права на свободу вираження політичних поглядів у науковій літературі утворився вакуум, який нині слід заповнювати, оскільки значення та роль цього права надзвичайно важливі для підтримання демократії у державі та нормального функціонування громадянського суспільства.

Свобода вираження політичних поглядів завжди розглядається як складова частина свободи вираження поглядів і у найбільш ширшому значенні як елемент свободи людини. Кожна людина від народження має право виражати вільно свої погляди, у тому числі й політичні переконання, при цьому ніхто не вправі заборонити їй дотримуватися своїх думок, виражаючи об'єктивну реальність у своїх уявленнях та публічно висловлюючи ці матеріалізовані у мові відображення як погляди та переконання [1, с. 86–91]. Це право, беззаперечно, є невід'ємним та невідчужуваним, оскільки закладене у самій людській природі як її складник, як один із базових елементів свободи людини. Також слід усвідомлювати й те, що це право є значимим для кожної людини. Як вірно із цього приводу зауважує професор М.Н. Курко, «це ті права, які дають змогу людині розвиватись інтелектуально та духовно. Якщо в людини забрати вищевказані права, то вона не зможе жити повноцінним життям та розвиватися, буде почуватись обмеженою, ув'язненою в побудованій кимось інформаційній в'язниці» [2, с. 5]. Тому це право є найвагомим у плані розуміння самої суті і природи демократичного суспільства [3, с. 580] і є невід'ємною гарантією незалежного функціонування демократії [4]. За відсутності гарантій права на вираження поглядів, належних способів захисту неупередженими судами, неможливим є існування вільної країни [5]. У цьому аспекті справедливим є твердження про те, що фактично максимальне забезпечення права на свободу вираження поглядів є критерієм демократичності в тій чи іншій державі

сучасного світу [6, с. 181]. Рівень захисту цього права у суспільстві впливатиме завжди, з одного боку, на перебіг політичних процесів та рівень демократії у державі, а з іншого – на розвиток кожного індивіда як члена суспільства, як особистості [7, с. 277].

Уперше на важливість свободи вираження поглядів звернули увагу мислителі епохи Нового часу, а пізніше й епохи Просвітництва. Так, за Дж. Локком, який стояв у витоків ліберальної думки, свобода мислення, думки чи вираження поглядів безпосередньо пов'язана з типом буття, притаманним людині [8, с. 102]. Сам термін «свобода думки» не означає, що держава чи будь-хто інший може встановити контроль над процесами мислення, які за своєю суттю є внутрішніми. Свобода думки – це, перш за все, свобода вибору своїх поглядів, а також своїх переконань, які виражаються у зовнішніх формах. Таким чином, нікого не можна примусити думати певним чином, і жодна держава не повинна ставити собі за мету це робити. Трохи пізніше такі ідеї були розвинуті у працях І. Канта [9, с. 134–140] та Й.Г. Фіхте [10], а також у працях майже всіх без винятку представників ліберальної правової думки. Однак, пояснюючи право на свободу вираження поглядів, необхідно підкреслити, що воно стосується не лише природи індивіда (у цьому сенсі воно органічно входить до системи так званих «природних прав»), а й його соціального буття. Дійсно, ідея автономії громадянського суспільства та його незалежності (але не в тому сенсі, що «автономне» громадянське суспільство обов'язково має бути протиставлене державі) може бути реалізована на практиці лише за умови забезпечення права на свободу вираження поглядів кожного індивіда як члена громадянського суспільства. Окрім того, у процесі взаємодії громадянського суспільства і держави її ефективність безпосередньо пов'язана з тим, наскільки громадяни володіють повною та об'єктивною інформацією про державу, органи державної влади та їхніх посадових осіб, відповідальних за виконання державних функцій. У зв'язку із цим інформаційна прозорість між органами державної влади та органами місцевого самоврядування є важливою передумовою конструктивної взаємодії між державою та громадянським суспільством.

Таке значення та роль права на свободу вираження поглядів дають змогу зробити висновок про те, що воно займає особливе місце в системі прав і свобод людини. Воно засадничо притаманне кожній людині, яка має власну індивідуальність, із важливим фактором утвердження її самобутності та унікальності. Це право дає людині можливість вільно висловлювати свої думки та ідеї, дотримуватися власних переконань. Власне, тому свобода вираження поглядів є тісно пов'язана зі свободою думки, сумління та релігії, а також зумовлює здійснення багатьох інших прав та свобод. Поряд із цим свобода вираження поглядів є формою існування не лише демократичного, а й толерантного суспільства. Соціальна цінність даного права полягає у тому, що воно є однією з передумов ідейного плюралізму, сприяє «впровадженню в політичне життя суспільства фундаментальних демократичних принципів» [11] і є однією з важливих ознак, притаманних некорумпованому суспільству [12, с. 393].

Право на свободу вираження поглядів нормативно визнано нині у кожній державі світу і підтверджено на рівні міжнародного права у багатьох міжнародно-правових документах. До прикладу, у ст. 34 Конституції України зафіксовано: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [13]. Аналогічні формулювання даної свободи загалом містять і інші конституції зарубіжних країн, зокрема США, Франції, Італії, ФРН, Польщі, Нідерландів, Швеції, Швейцарії, Болгарії, Румунії тощо. Аналіз цих положень дає змогу зробити висновок про те, що поняття гарантування права на свободу вираження поглядів із певних причин не виглядає чітким і конкретним. У цьому зв'язку слід погодитися з авторами Коментаря Конституції України, які зауважують, що законодавчими чи іншими правовими засобами неможливо регулювати процес виникнення, зміни та зникнення думок у свідомості людини, неможливо законодавчо заборонити ту чи іншу думку людини чи вплинути на процес її виникнення, зміни або ж зникнення з людської свідомості [14, с. 184]. Мислення поза межами юридичного впливу. Припис стосується лише думки, яка вже була виражена через фізичну поведінку. Лише така думка може впливати на інтереси інших людей у суспільному житті. Тобто положення основних законів зарубіжних країн лише встановлюють право індивіда на власний вияв своїх думок, зокрема тих, які є переконаннями та поглядами.

Такі конституційні положення йдуть у руслі міжнародних стандартів, які стверджені в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. ст. 18, 19), а також у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (п. 1 ст. 10), де теж право на свободу

вираження поглядів формулюється досить широко, і в його рамках розглядається також і свобода політичних поглядів.

Загалом слід відзначити, що у Європі свобода вираження поглядів (the right to freedom of expression) визнається міжнародним праволюдним стандартом [15, с. 31], що є фундаментальною основою демократичного суспільства [16, с. 100] і виступає однією з основних умов його прогресу у цілому та самореалізації кожної особи зокрема. Адже демократичне суспільство не може існувати там, де наявні порушення права на вираження поглядів та відсутній механізм його ефективного поновлення. Чисельні випадки порушення прав людини тягнуть за собою невдоволення станом, у якому перебувають суспільство та держава, недовіру до влади, невизнання її авторитету через неможливість захистити людину. Як зазначає М. Братасюк, «правова держава починається з визнання людини як найвищої цінності та її природних невідчужуваних прав і позитивації їх на конституційному рівні. Із принципу людини як найвищої цінності органічно випливає ідея захисту державою невідчужуваних прав людини як її основна, найважливіша функція, найважливіший обов'язок – до цієї ідеї українській державній владі треба звикати, бо донині така ідея нею засвоєна ще не була» [17, с. 15]. Принципи людиноцентризму, гуманізму юридично закріплені, однак на практиці під час застосування норм права все ще можемо спостерігати неефективність механізмів відновлення порушеного права на свободу вираження поглядів.

Конституційне право на свободу вираження поглядів, переконань, думки і слова з юридичного погляду наділяє кожну особистість певними можливостями, за допомогою яких і розкривається зміст даного права: вільно та самостійно, без утручання та контролю визначати свою систему духовних, моральних та інших цінностей; оприлюднювати думки через різні засоби вираження, у тому числі через поширення інформації у вигляді різного роду поглядів та переконань щодо питань політичного, культурного чи духовного життя суспільства і держави [18, с. 673; 19, с. 64–71]. Такі сутнісні характеристики права на свободу вираження поглядів випливають із двоєдиної концепції свободи, яка лежить в основі цього права і включає два важливих компоненти: (1) «свободу доступу до держави», тобто участь індивідів у справах держави через свободу зібрань та створення своїх організацій; (2) «свободу від держави», тобто це сфера особистого вільного від утручання держави життя індивідів. Ці компоненти і визначають сфери захисту цього права. Відповідно, право на свободу вираження політичних поглядів теж розглядається крізь призму аналогічних можливостей та характеристик, які розкривають її зміст, але у звуженому форматі, предметно обмежуючись політичною сферою.

Отже, *зміст права на свободу вираження політичних поглядів* розкривається через такі можливості: право кожного на вільне визначення власної політичної позиції; право на нерозголошення своєї політичної позиції іншим особам; право на захист від приписування певної позиції на основі попередніх своїх висловлювань; право на вільне оприлюднення та поширення своїх політичних переконань через різні засоби вираження. При цьому держава за жодних обставин не повинна проводити розрізнення осіб, які дотримуються тієї чи іншої політичної позиції. Також держава не повинна односторонньо просувати та висвітлювати інформацію про певні політичні події, програми та ідеології, оскільки це може становити серйозну перешкоду в плані реалізації свободи вільного вираження своїх політичних поглядів та переконань (події сьогодення яскраво підтверджують, до яких наслідків це може призвести). У практиці ЄСПЛ є чимало прикладів (однією з таких справ є справа «Фотт проти Німеччини»).

Ураховуючи сутнісні характеристики права на свободу політичного вираження, однозначно можна стверджувати, що дане право важливе для підтримки демократії. Громадяни час від часу висловлюють свої політичні погляди, віддаючи голоси під час виборів і частіше висловлюючи незгоду та критикуючи дії та політику уряду. Це право підсилює ідею, що саме громадяни надають легітимність уряду. Це забезпечує підзвітність уряду та запобігає придушенню критичних поглядів.

Фундаментальність права на свободу вираження політичних поглядів, з одного боку, полягає у тому, що воно є важливим інструментом для захисту інших прав, що робить її основним елементом демократії, а з іншого – готовність держави і суспільства сприймати різноманіття, плюралізм поглядів та переконань призводить до переходу на вищі щаблі свого розвитку. Відповідно, право на свободу вираження політичних поглядів слід сприймати як право, надане кожній людині природою, що полягає у вираженні своїх політичних поглядів, оцінюванні історичних та сучасних політичних подій, процесів та явищ у визначений законом спосіб. Воно структурно включає такі компоненти: (1) безпосередня реалізація даного права, що передбачає, насамперед, активність самої людини (активна участь

в управлінні державними справами через реалізацію активного і пасивного виборчого права, участь у різного роду політичних зібраннях, мітингах тощо); (2) діяльність компетентних органів та посадових осіб щодо забезпечення реалізації цього права, яка виявляється у професійному виконанні своїх функціональних обов'язків, спрямованих на ефективну реалізацію свободи вираження політичних поглядів кожною людиною (сприяння дотриманню, охороні, а в разі порушення відновлення цього права, постійний моніторинг фактів щодо порушень у цій сфері); (3) діалог людей та держави в особі компетентних уповноважених органів щодо досягнення позитивних змін у певних політичних процесах або явищах, що виявляється у вираженні людьми своїх політичних поглядів, демонстрації сприйняття чи несприйняття політичних процесів, що відбуваються.

Таким чином, на основі наведеного можна констатувати, що **право на свободу вираження політичних поглядів** – це гарантована законом можливість вільно збирати й акумулювати інформацію про соціально-історичні умови розвитку конкретної політичної партії, політичного процесу, суспільства і держави і на цій основі формувати власну політичну позицію як систему політичних поглядів. Погляди і дії при цьому спрямовані на досягнення політичних ідеалів. Тобто право на свободу вираження політичних поглядів виступає базовою ознакою та обов'язковим елементом незалежності людини від державної влади, підпорядкованості держави демократичному суспільству, що унеможлиблює інформаційну експансію з боку держави і дає змогу членам громадянського суспільства мати, поширювати, обстоювати та пропагувати свої політичні переконання, погляди та думки щодо подій політичного життя, які відбуваються у державі. Саме за можливістю і здатністю вільно висловлювати свої політичні переконання та погляди проводиться різниця між демократичним та тоталітарним суспільствами. Це яскраво демонструє ситуація, яка склалась у РФ та КНДР, де громадяни позбавлені будь-якої свободи, а особливо у політичній сфері, будь-які висловлювання критичного характеру щодо режиму суворо караються позбавленням волі. У цих державах за останні роки в разі збільшилося число політичних в'язнів. Залякування і розправа з вільнодумцями повністю знищує свободу в цих тоталітарних державах і призводить фактично до довічного правління диктаторів, які проводять політику, спрямовану на порушення прав людини і повне винищення інститутів демократії у таких суспільствах. І, навпаки, у демократичних суспільствах юридичним наслідком проголошення права на свободу вираження політичних поглядів є неправомірність будь-якого переслідування індивідів за їхні думки, переконання чи погляди за умови дотримання чинного законодавства. Також недопустимим вважається дискримінація з мотивів висловлених думок чи переконань.

Отже, нині свобода вираження політичних поглядів – норма повсякденного життя, це як «дихання» людини у соціальному середовищі: нема можливості дихати – немає життя. Коли в умовах тоталітарних режимів закривають «дихання» людині і не дають змогу висловлювати свої політичні переконання, погляди, ідеї під страхом покарання, людина не має можливості на вибір іншого способу життя, іншого шляху розвитку держави, змушена миритися з обмеженнями та порушеннями прав та свобод, і не тільки політичних, а й цілої низки інших. І дуже складно в таких умовах щось змінити без політичної волі всього народу чи нації. Це дає можливість тиранам і диктаторам правити в таких країнах довічно. Тому забезпечення свободи вираження політичних поглядів є надзвичайно важливим і свідчить завжди про рівень демократичності тієї чи іншої держави. Свобода вираження політичних поглядів у комплексі з іншими основоположними правами та свободами дає змогу людству і кожній окремо взятій людині рухатись у правильному загальнодемократичному руслі. А тому її можна визнати як основу демократії сучасного світу, показником цивілізованого розвитку держави і громадянського суспільства, а отже, нормою життя сучасних націй та народів.

REFERENCES

1. Rabinovych, P., Fedyk, S. (2003). Yevropeiska konventsia z prav liudyny: osoblyvosti yii tlumachennia. *Yurydychna Ukraina*. № 6. S. 86–91.
2. Kurko, M. N. (2014). Zabezpechennia prav na svobodu dumky i slova, na vilne vyrzhennia svoikh pohliadiv i perekonan. *Yevropeiski perspektyvy*. № 10. S. 5–9.
3. Slinko, T. M., Serediuk, V. V. (2009). Svoboda vyrzhennia pohliadiv u rishenniakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta zahalni kryterii yii obmezhenia. *Forum prava*. № 3. S. 580–585. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ctmkio.pdf>

4. Vynogradova, N. (2015). Zakhyst osnovnykh politychnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna v umovakh rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. *Publichne administruvannya, teoriia ta praktyka*. Vyp. 1 (13). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2015_1_3
5. Jochen Abr. Frowein, «Freedom of expression under the European Convention on Human Rights», in *Monitor/Inf (97) 3*, Council of Europe.
6. Iarmol, L. V. (2015). Svoboda vyrazhennia pohliadiv yak subiektyvne yurydychne pravo (zahalnoteoretychna kharakterystyka). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Serii: Yurydychni nauky: zbirnyk naukovykh prats. № 813. S. 181–184.
7. Bilousov, Ye., Kakhnova, M. (2021). Zastosuvannia statii 10 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 4. S. 276–282.
8. Kovalenko, O. V. (2012). Svoboda liudyny: pryrodnyi i derzhavnyi aspekty (T. Hobbs, Dzh. Lokk). *Derzhava i pravo*. Vyp. 56. S. 101–103. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64317/18-Kovalenko.pdf?sequence=1>
9. Romaniv, Kh. B. (2021). Transtsendentalna svoboda I. Kanta yak osnova osobystoi moralnosti ta pravovykh vidnosyn. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. VI. Vernadskoho*. Serii: Yurydychni nauky. T. 32 (71). № 4. S. 134–140.
10. Rozova, T. V., Chorna, L. V. (2014). Vchennia pro liudynu u filosofii Yohana Hotliba Fikhte. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. № 1. S. 16–20.
11. Hryshchuk, O. V. (2003). Do problemy obmezhenia prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava*. № 2. S. 7–13. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_2_3.
12. Titko, E. V. (2011). Standarty ta rozuminnia prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv na terenakh Ukrainy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 14. S. 393–397
13. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Konstytutsiia Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar/ V. B. Averianov, O. V. Batanov, Yu. V. Baulin ta in.: Red. Kol.: V. Ia. Tatsii, Yu. P. Bytiak, Yu. M. Hroshevoi tain. Kharkiv: Vydavnytstvo «Pravo»; K.: Kontsern «Vydavnychi Dim «In Yure», 2003. S. 184. (808 s.
15. Barnych, K. I. (2018). Realizatsiia prava na svobodu vyrazhennia: dosvid okremykh yevropeyskykh krain. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 2 (23). Tom 2. S. 31–34.
16. Minchenko, O. V. 2020. Zakhyst reputatsii ta svoboda vyrazhennia pohliadiv u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1(21). S. 99–104.
17. Bratasiuk, M. H. (2020). Filosofii zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1(19). S. 14–20.
18. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / za red. akademika Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv: Yurydychna dumka, 2007. 992 s.
19. Konstytutsiini prava, svobody i oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini / za red. akademika NAN Ukrainy Yu.S. Shemshuchenka. K.: Vydavnytstvo «Iurydychna dumka», 2008. 252 s.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Рабінович П., Федик С. Європейська конвенція з прав людини: особливості її тлумачення. *Юридична Україна*. 2003. № 6. С. 86–91.
2. Курко М. Н. Забезпечення прав на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. *Європейські перспективи*. № 10. 2014. С. 5–9.
3. Слінько Т. М., Середюк В. В. Свобода вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини та загальні критерії її обмеження. *Форум права*. 2009. № 3. С. 580–585. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ctmkio.pdf>
4. Виноградова Н. Захист основних політичних прав і свобод людини і громадянина в умовах розвитку громадянського суспільства в Україні. *Публічне адміністрування, теорія та практика*. 2015. Вип. 1 (13). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2015_1_3
5. Jochen Abr. Frowein, «Freedom of expression under the European Convention on Human Rights», in *Monitor/Inf (97) 3*, Council of Europe.
6. Яромол Л. В. Свобода вираження поглядів як суб'єктивне юридичне право (загальnoteоретична характеристика). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 813. С. 181–184.
7. Білоусов Є., Кахнова М. Застосування статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у практиці Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 276–282.
8. Коваленко О. В. Свобода людини: природний і державний аспекти (Т. Гоббс, Дж. Локк). *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 101–103. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64317/18-Kovalenko.pdf?sequence=1>

9. Романів Х. Б. Трансцендентальна свобода І. Канта як основа особистої моральності та правових відносин. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2021. Т. 32 (71). № 4. С. 134–140.
10. Розова Т. В., Чорна Л. В. Вчення про людину у філософії Йогана Готліба Фіхте. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2014. № 1. С. 16–20.
11. Грищук О. В. До проблеми обмеження права на свободу вираження поглядів. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 7–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_2_3.
12. Тітко Е. В. Стандарти та розуміння права на свободу вираження поглядів на теренах України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 14. С. 393–397.
13. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов та ін. ; ред. кол.: В. Я. Тацій та ін. Харків : Право ; Київ : Ін Юре, 2003. С. 184.
15. Барнич К. І. Реалізація права на свободу вираження: досвід окремих європейських країн. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2(23). Т. 2. С. 31–34.
16. Мінченко О. В. Захист репутації та свобода вираження поглядів у практиці Європейського суду з прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1(21). С. 99–104.
17. Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1(19). С. 14–20.
18. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. академіка Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.
19. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. 252 с.